

УДК 94:631.001+011

ЩЕБЕТЮК Наталія,
доктор історичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач сектору наукознавства
Інституту історії аграрної науки, освіти і
техніки Національної наукової
сільськогосподарської бібліотеки НААН
(м. Київ, Україна)

Shchebetyuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3332-1981>

**ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОГРАФІЇ:
РОЛЬ ПРОФЕСОРА К. В. ДУБНЯКА**

У публікації розглянуто основні чинники, що передували виникненню національної сільськогосподарської бібліографії та деякі особливості становлення сільськогосподарського бібліографування на території України. Акцентовано увагу на впливі об'єктивних факторів, які засвідчили появу сільськогосподарської бібліографії у 1920-х рр. Завдяки застосуванню методологічного інструментарію, базованого на принципах історизму, об'єктивності, персоналізації, багатофакторності та взаємозалежності зв'язку історичного і логічного, висвітлено науково-організаційний внесок професора К. В. Дубняка. Обґрунтовано загальну тенденцію тенези національної сільськогосподарської бібліографії, спільну для багатьох напрямів вітчизняної науки, освіти й техніки. Доведено, що розвиток вітчизняної сільськогосподарської бібліографії активізували історичні обставини, серед яких наступні: пошвавлення ведення сільського господарства, збільшення видань сільськогосподарської літератури та підвищення чисельності читачів. У складних і суперечливих умовах перших десятиліть минулого століття ентузіастично-практики, члени товариств, науковці й педагоги змогли закласти базові умови для появи й становлення національної сільськогосподарської бібліографії.

Ключові слова: *національна сільськогосподарська бібліографія, Кость Володимирович Дубняк, краєзнавство, аграрна наука і дослідна справа, галузева освіта, історія науки й техніки.*

**HISTORICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF DOMESTIC
AGRICULTURAL BIBLIOGRAPHY:
ROLE OF PROFESSOR K. V. DUBNYAK**

The publication examines the main factors that preceded the emergence of the national agricultural bibliography and some features of the formation of agricultural bibliography on the territory of Ukraine. Attention is focused on the influence of objective factors that witnessed the emergence of agricultural bibliography in the 1920s. Thanks to the application of a methodological toolkit based on the principles of historicism, objectivity, personalization, multifactoriality and interdependence of the historical and logical connection, the scientific and organizational contribution of Professor K. V. Dubnyak. The general trend of the genesis of the national agricultural bibliography, common to many areas of domestic science, education and technology, is substantiated. It is proven that the development of the domestic agricultural bibliography was activated by historical circumstances, among which the following: revitalization of agriculture, increase in agricultural literature publications, and increase in the number of readers. In the difficult and contradictory conditions of the first decades of the last century, enthusiasts-practitioners, members of societies, scientists and teachers were able to lay the basic conditions for the emergence and formation of a national agricultural bibliography.

Keywords: *national agricultural bibliography, Kost Volodymyrovych Dubnyak, local history, agricultural science and research, industry education, history of science and technology.*

Постановка проблеми. У розвитку вітчизняної науки 20-ті рр. XX ст. залишили насичений слід будівничих процесів у різних напрямках. Це був період закладення підґрунтя сучасного функціонування освітніх і науково-дослідницьких інституцій та окремих напрямів природознавчого знання. Зокрема, відбулося становлення теоретико-методологічних і науково-організаційних основ розвитку аграрної освіти, науки й дослідництва в Україні. Результати довготривалого студіювання історії науки й техніки доводять і про виокремлення у 1920-х рр. сільськогосподарської бібліографії як самостійної галузі бібліографічної діяльності. Значний внесок у розвиток національного бібліографування належить географу і краєзнавцю, професору Костю Володимировичу Дубняку (1890–1948), наукова спадщина якого в останні роки вивчається окремими дослідниками. До недавнього часу постать ученого, як і

багатьох інших, які творили у першій половині минулого століття, залишалася маловідомою, не вивченою і не пошанованою.

Аналіз наукових публікацій. Наукові зацікавлення професора К. В. Дубняка відрізнялися багатогранністю, зокрема, це – географія і краєзнавство, сільськогосподарська бібліографія, популяризація галузевої освіти й науки тощо. Особливості розвитку вказаних напрямів і результати діяльності вченого, а також дотичні аспекти до вказаного, знайшли відображення в наукових публікаціях академіка НААН В. А. Вергунова [1], Т. Ф. Дерлеменко [2], С. В. Омельченко [3] та ін. Часткове висвітлення діяльності К. В. Дубняка знаходимо у працях Г. І. Ковальчук [4] та ін. Подальші дослідницькі пошуки щодо аналізу й переосмислення наукової спадщини, творчості видатних особистостей лише збагачуватимуть і поглиблюватимуть наукові знання з аграрної науки України та історії науки й техніки загалом.

Мета дослідження полягає у висвітленні особливостей становлення національної сільськогосподарської бібліографії, однією з яких і є науково-організаційний доробок К. В. Дубняка у 1920-х рр. Досягнення мети передбачає використання принципів історизму, об'єктивності, багатофакторності, персоналізації, взаємозалежності зв'язку історичного та логічного, загального взаємозв'язку та розвитку, функціонального та ін.

Виклад основного матеріалу. Наукова сільськогосподарська бібліографія (НСБ) займає провідне місце у світі фактографічної інформації і, як метод, відіграє основну роль в організації виробничих процесів і наукових досліджень з відновлення історії аграрної науки. Виділяють поточну та ретроспективну НСБ. Завданням першої з них є віддзеркалення потоку документів поточного року. Основне завдання ретроспективної НСБ полягає в максимально повному обліку документів, причетних до певної країни, що дає можливість у формі згорнутої інформації (бібліографічних записів, анотацій і рефератів) відслідковувати,

збирати, зберігати і надавати у користування відомості про інтелектуальне надбання нації й світу.

Розвиток вітчизняної сільськогосподарської бібліографії спричинили певні історичні обставини, серед яких насамперед виділяємо активне ведення сільського господарства на теренах сучасної України. Останнє визначило одночасну появу і зростання видання сільськогосподарської літератури та збільшення кількості читачів. Відомо, що після реформи 1861 р. розпочався підйом сільського господарства з побіжними технічними удосконаленнями, розширенням ринків збуту для продуктів сільського господарства тощо. Усе разом обумовило нагальну потребу у нових сільськогосподарських знаннях, активному спілкуванні сільських господарів, агрономів, членів сільськогосподарських товариств. Отже, розвиток сільськогосподарського виробництва, науки й освіти не лише посприяв виникненню сільськогосподарської бібліографії, але й визначив напрями її подальшого розвитку, тематику бібліографічних посібників тощо.

Наступним важливим чинником розвитку сільськогосподарської бібліографії вважають видання сільськогосподарської літератури. Перші книги з питань сільського господарства з'явилися на початку XVIII ст. і в подальшому їхня кількість лише зростала. Вже у другій половині XIX ст. видання сільськогосподарської літератури зросло і становило понад 300 видань у рік. Також у цей період з'являються сільськогосподарські журнали: у 1900 р. їх кількість сягнула до 68 назв [2].

Ще однією умовою виникнення сільськогосподарської бібліографії стала поява достатньої кількості читачів сільськогосподарської літератури, адже поступово, в результаті розвитку сільськогосподарської науки й освіти, коло зацікавлених у нових знаннях розширювалося. Йдеться про заможних селян, агрономів, управителів маєтків, членів сільськогосподарських товариств, викладачів і студентів сільськогосподарських вузів.

Появу перших бібліографічних посібників сільськогосподарської тематики у кінці XVIII ст. пов'язують з відображенням змісту часописів, що тоді виходили – «Сільський житель», «Землеробський журнал» та ін. Перший тематичний покажчик «Відомості про найкращі книги домобудівництва» вийшов друком у 1789 р. на сторінках журналу «Продовження праць ВЕТ». Джерелами бібліографічної інформації з питань сільського господарства були і книги: навчальні посібники, наукові праці, в більшості яких публікувалися огляди і списки літератури, найтіснішим чином пов'язані зі змістом книг. Серед джерел такого типу необхідно виділити книгу П. Перелигіна «Окреслення правил лісівництва», де автор як розділ включив огляд лісознавчої літератури. Зауважимо, що публікація бібліографічних покажчиків як складової частини книг свідчить про те, що для багатьох авторів література була одним з джерел для написання власних робіт. Даючи повне зведення й оцінку всієї попередньої літератури, піддаючи її всебічному аналізу, автори виділяли тим самим свою роботу і показували її зв'язок з попередніми дослідженнями [5].

Перші спроби створення поточної бібліографічної інформації пов'язані з сільськогосподарською періодикою. Певно кожен дослідник спостерігав, як редакції багатьох журналів публікували списки нових книг наприкінці видання. Але розвиток дійсно поточної сільськогосподарської бібліографії пов'язаний з публікацією «Оглядів дій Департаменту сільського господарства» (1841-1849). Тут регулярно публікувалися списки сільськогосподарської літератури.

В історії сільськогосподарської бібліографії стало помітним видання першого наукового огляду літератури, складеного К. Веселовським. Відмінною ознакою цього видання була чітка вираженість теоретичної і практичної причинності наукових оглядів літератури, що полягає у приведенні до відповідності змісту літератури рівню науки і виробництва.

У другій половині XIX ст. сільськогосподарська бібліографія набула значного розвитку, оскільки в результаті впровадження ринкових відносин у

сільському господарстві посилилася дія всіх об'єктивних чинників, що загалом активізують розвиток бібліографії й інші наукові напрями. Публікація сільськогосподарської літератури зросла настільки, що відстежити випуски видань без допомоги бібліографічних посібників вже стало вкрай утрудненим завданням. Одночасно зростала кількість читачів сільськогосподарської літератури, які прагнули вдосконалити методи ведення сільського господарства, інтенсифікувати виробництво продукції тощо. Крім того, активно підвищували фаховий рівень агрономи й дослідники. Суттєво помітною у справі становлення вітчизняної сільськогосподарської бібліографії у першій чверті минулого століття стала діяльність Комісії з розповсюдження сільськогосподарських знань при ВЕО і Комісія з перегляду популярної сільськогосподарської літератури при Київському агрономічному товаристві. Комісії організовували об'єднавчі громадські заходи для обговорень і дискусій, намагалися визначити напрями сільськогосподарської бібліографії і розробити конкретні організаційні та практичні заходи щодо її розвитку.

У цей період з'являється поточна сільськогосподарська бібліографія іншого характеру у вигляді видання регулярних бібліографічних посібників різних за формою і практичним значенням. Набуває значної стійкості і тривалості бібліографічна інформація про нову літературу, що публікувалася на сторінках журналів. Наприклад, у «Землеробській газеті» бібліографічна інформація про нову літературу публікувалася у 1865–1882 і 1913–1917 рр. [2].

Найширше сільськогосподарська література отримала відображення у щорічниках Міністерства державних маєтностей, Київського агрономічного товариства та ін. На виникнення і видання щорічників безумовно вплинуло прагнення відобразити стан сільського господарства, тенденції його розвитку, проблемні питання. Для другої половини XIX ст. характерна активізація розвитку ретроспективної бібліографії. Великою кількістю почали виходити

окремо видані покажчики, що свідчить про значну потребу в них і наявність потенційних користувачів ретроспективних посібників.

Певним показником розвитку ретроспективної сільськогосподарської бібліографії став вихід у світ низки покажчиків з окремих галузей сільського господарства – лісівництва, ґрунтознавства, садівництва, виноградарства, бджільництва тощо. Вони були складені та видані зусиллями сільськогосподарських товариств, окремими їхніми членами, професорами вузів. З'являються покажчики сільськогосподарських періодичних видань, рекомендаційна бібліографія, перший покажчик бібліографічних посібників з сільського господарства П. М. Богданова. Поява останнього засвідчила існування вітчизняної сільськогосподарської бібліографії як окремої галузі бібліографії.

У 20-х рр. ХХ ст. відбувалося активне становлення багатьох напрямів української науки. Складні соціально-економічні умови супроводжували багатогранну дослідницьку працю з актуальних питань науки і техніки, створювалася система вищих навчальних закладів, наукових установ. Відповідно, інституалізація галузевої науки й освіти сприяла активізації науково-бібліографічної діяльності. Крім бібліотек, працювали новостворені бібліографічні комісії, бюро, кабінети тощо. Становлення і подальший розвиток вітчизняної сільськогосподарської бібліографії відбувався завдяки діяльності окремих особистостей, зокрема привертають увагу напрацювання професора К. В. Дубняка.

Вчений протягом 1922–1927 рр. працював на посаді спеціаліста-бібліографа, а згодом в. о. та голови Бібліографічно-бібліотечного бюро Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ). Відстоюючи ідею створення наукової бібліотеки, у 1923 р. К. В. Дубняк упорядкував єдиний каталог книгозбірні СГНКУ, який містив близько 6 тис. нових надходжень. Наступного року з отримання Бюро обов'язкового примірника

сільськогосподарських видань розпочалося створення національної галузевої бібліографії. Фонд бібліотеки активно розширювався за рахунок надходження від вітчизняних видавництв 5 примірників фахової літератури, примірника від союзного видавництва, а також закордонних надходжень різними мовами. Через два роки після створення каталогу фонд книгозбірні СГНКУ нараховував близько 128 тис. назв видань.

Учений досліджував наявну сільськогосподарську бібліографію, яка станом на 1926 р. налічувала 360 тис. друкованих статей у 300 періодичних виданнях [6]. Також створював бібліографічні списки, рецензії, працював над теоретико-методологічними аспектами природничої бібліографії. Звертав увагу на обов'язкове дотримання єдиних вимог щодо методологічних підходів і структури бібліографічних описів під час укладання рекомендаційних списків і критичних оглядів нових книжкових надходжень [7]. Як зазначає С. В. Омельченко, К. В. Дубняк активно публікував свої праці в численних тогочасних періодичних виданнях. Він відстоював необхідність видання «спеціальних бібліографічних журналів за різними галузями науки на території України» та пропонував створити окремі часописи реєстраційного і критичного характеру [3, с. 12]. В. А. Вергунов зазначає, що «саме за сприяння К. В. Дубняка очолюване ним бюро зніціювало видання «Бібліографічного бюлетеню нових надходжень»» [1, с. 96]. Таким чином, завдяки старанням К. В. Дубняка відбувалось орієнтування бібліографічної роботи за краєзнавчим (національним) принципом. Видрукований у 1927 р. систематичний покажчик у формі щорічника «Матеріали сільськогосподарської бібліографії України» став унікальним виданням, яке певним чином засвідчило появу національної бібліографії.

Важливим аспектом діяльності К. В. Дубняка стало рецензування нових видань з різних питань сільського господарства, що надходили до книгозбірні. Упродовж 1920-х рр. він написав понад 200 рецензій на друковані праці з

проблем економіки, краєзнавства, природознавства, географії, а також підручники, посібники тощо. Варто наголосити, що для даного періоду створення подібних списків, покажчиків сільськогосподарської літератури та відповідних критичних рецензій значною мірою сприяли розвитку практичних сільськогосподарських знань. Крім того, частково здійснювався вплив на планування видавництвами держави нових книжкових видань. Усе разом взяте стало активуючим засобом наукового забезпечення ведення сільського господарства і розвитку вітчизняної аграрної науки й дослідної справи в цілому.

Висновки. Становлення сільськогосподарської бібліографії на теренах України відбувалось разом із розвитком аграрної науки й техніки, дослідної справи, освіти і безпосередньо господарювання. Основними чинниками появи й поступового зміцнення просвітницьких позицій сільськогосподарської бібліографії стали такі фактори, як: розвиток сільського господарства, видання сільськогосподарської літератури і зростання кількості її читачів. У кінці XVIII – на початку XIX ст. виникає сільськогосподарська бібліографія, представлена основним чином внутрішньо книжковими і внутрішньо журнальними списками й оглядами літератури. З того часу розпочинається її становлення як самостійної галузі бібліографічної діяльності з побіжним ствердженням у 1920-х рр. завдяки науково-організаційному структуруванню. Саме у цей період суттєвим внеском у справу створення національної сільськогосподарської бібліографії стали діяльність і напрацювання професора К. В. Дубняка, який, послуговуючись краєзнавчим підходом, заклав теоретико-методологічні основи її подальшого формування й функціонування у взаємозв'язку з галузевою освітою, наукою, технікою.

Список використаних джерел та літератури

1. Вергунов В. А. Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН та ННЦ «Інститут аграрної економіки»: 100 років у системі організації інформаційного забезпечення галузевого дослідництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С. 94–104.

2. Дерлеменко Т. Ф. Генеза, взаємозв'язок і періодизація історії аграрної науки та наукової сільськогосподарської бібліографії на тлі розвитку загальнолюдської культури. *Історія науки і біографістика*. 2007. Вип. 1. URL : <https://inb.dnsgb.com.ua/2007-1/07dtfrzk.pdf>.

3. Омельченко С. В. Бібліографічні студії професора К. В. Дубняка (1890–1948). *KELM (Knowledge, Education, Law, Management): Polish Scientific Journal*. 2020. № 8 (36). С. 11–14.

4. Ковальчук Г. І. Український науковий інститут книгознавства (1922–1936). Київ : Академперіодика, 2015. 688 с.

5. Булос Інбн Аз-Заїм (Павло Халебський). Подорож патріарха Макарія (Уривки). *Дзвін*. 1990. № 9. С. 119–124.

6. Дубняк К. Рец на кн.: Бібліотечний збірник. Ч. 1. Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР. Київ: Вид. Всенар. бібл. України при УАН, 1926. *Червоний шлях*. 1926. № 9. С. 256–257.

7. Дубняк К. Сільськогосподарська видавнича продукція на Україні в 1922 році. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1923. Ч. 1–2. С. 30–34.

References

1. Verhunov, V. A. (2017). Natsionalna naukova silskohospodarska biblioteka NAAN ta NNTs «Instytut ahrarnoi ekonomiky»: 100 rokiv u systemi orhanizatsii informatsiinoho zabezpechennia haluzevoho doslidnytstva v Ukraini [The National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Sciences of the Russian Academy of Sciences and the Institute of Agrarian Economics of the NSC: 100 years in the system of organizing information support for branch research in Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, no. 6, pp. 94–104 [In Ukrainian].

2. Derlemenko, T. F. (2007). Heneza, vzaiemozv'iazok i periodyzatsiia istorii ahrarnoi nauky ta naukovoi silskohospodarskoi bibliohrafii na tli rozvytku zahalnoliudskoi kultury [Genesis, relationship and periodization of the history of agricultural science and scientific agricultural bibliography against the background of the development of universal culture]. *Istoriia nauky i biohrafistyka – History of science and biography*, issue 1. URL: <https://inb.dnsgb.com.ua/2007-1/07dtfrzk.pdf> [In Ukrainian].

3. Omelchenko, S. V. (2020). Bibliohrafichni studii profesora K. V. Dubniaka (1890–1948) [Bibliographic studies of Professor K. V. Dubnyak (1890–1948)]. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management): Polish Scientific Journal*, no. 8 (36). pp. 11–14 [In Ukrainian].

4. Kovalchuk, H. I. (2015). Ukrainskyi naukovyi instytut knyhozhnavstva (1922–1936) [Ukrainian Scientific Institute of Bibliography (1922–1936)]. Kyiv [In Ukrainian].

5. Bulos Inbn Az-Zaim (Pavlo Khalebskyi). (1990). Podorozh patriarkha Makariia (Uryvky) [Journey of Patriarch Macarius (Excerpts)]. *Dzvin*, no. 9, pp. 119–124 [In Ukrainian].

6. Dubniak, K. (1926). Rets na kn.: Bibliotechnyi zbirnyk. Ch. 1. Pratsi Pershoi konferentsii naukovykh bibliotek USSR [Reference to the book: Library collection. Part 1. Proceedings of the First Conference of Scientific Libraries of the USSR]. Kyiv: Vyd. Vsenar. bibl. Ukrainy pry UAN, 1926. *Chervonyi shliakh* – Red way, no. 9, pp. 256–257 [In Ukrainian].

7. Dubniak, K. (1923). Silskohospodarska vydavnycha produktsiia na Ukraini v 1922 rotsi [Agricultural publishing products in Ukraine in 1922]. *Visnyk silskohospodarskoi nauky* – Bulletin of agricultural science, part 1–2, pp. 30–34 [In Ukrainian].

Рецензенти:

Г. В. Салата, д. і. н., доц.;

О. І. Уткін, д. і. н., проф.

Надійшла до редакції: 28.08.2023 р.